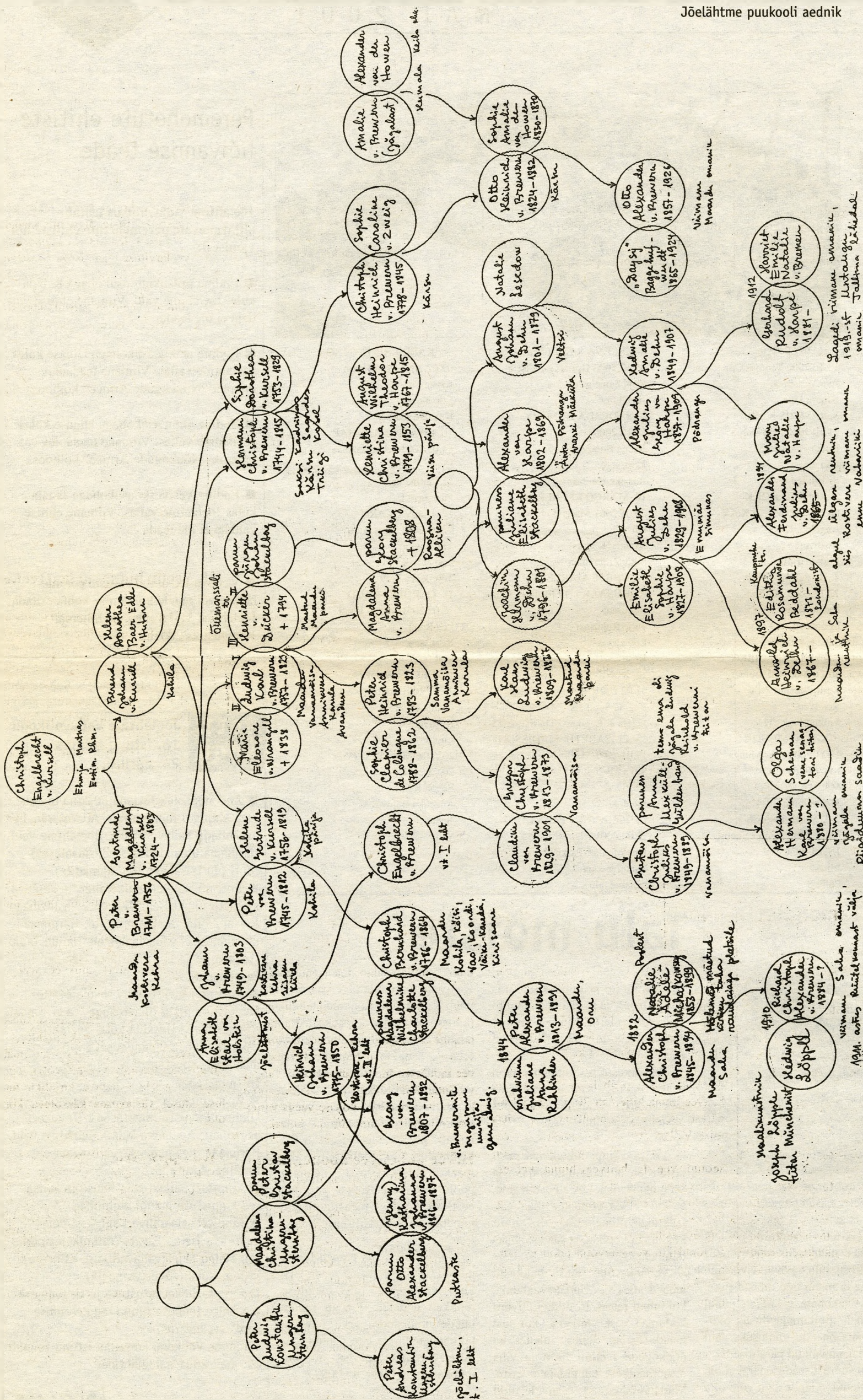

Meenutame Jõelähtme aadlikke III

MATI LAANE

Jõelähtme puukooli aednik

Tänaselt skeemilt saame näha Maardu mõisa omanike jada, erilisi vaimu-, riigi- ega ühiskonnategelasi nendest peredest ei sündinud. Saame ka näha viimaste mõisnike omavahelisi sugulussidemeid. Eriti seda, kuidas von Dehn'id von Brewern'itega seotud on. Olid ju von Dehn'id pikka aega Ülgase, Jägala, Maardu ja Kostivere rentnikud ja Alexander von Dehn lõpuks Kostivere omanik ning tema tütar Nora pidas oma abikaasa parun Tolliga mõisasüdat kuni II maailmasõja eel Saksamaale kustumiseni.

Tahaks aga kirjutada mõnedest Jõelähtme kihelkonna mõisaomanikest, kes skeemidele ei sattunud, sest nad polnud suguluses siinsete aadlikega, küll aga armusuhetes omavahel.

Saha mõisa omanikuks sai pärast Põhjasõda Peterburis tallipoisina alustanud lihtsoost Aleksandr Danilovitš Menšikov (1673- 1729). Peeter I pidas temast lugu, tõstis vürstiseisusse ja edu eest sõjaväelajadel kindral-feldmarssaliks. 1710 -1719. a. oli ta Eestimaa kindralkuberner, residentsiks Viimsi mõis. Ta oli ka keisririigi sõjaminister ning keisrinna Katariina I ajal ja alaealise keisri Peeter II valitsemise alguses Venemaa tegelik valitseja. Siis saadeti ta asumisele, kus suri ja omand riigistati. Kuid noore ohvitserina oli ta leidnud omale kauni armukese, kelle sünnimaale on pretendeerinud nii Eesti-, Läti- kui ka Leedumaa. See oli hilisem keisrinna Katariina I (1684 - 1727), hilisema 7 Vene keisri ja ühe keisrinna esiema.

Ajalooost on kindlalt teada, et neiu oli Aluksne pastori ja piibli läti keelde tõlkija Ernst Glück'i kasutütar Lätimaalt. Mitteametlik versioon on, et neiu oli tegelikult pastori val-laslaps, et aga pastoril polnud sünnis sohilast omada, siis vormistati ta kasulapseks. Legend räägib, et ühel läbisõidul oli tütarlaps sündinud Rõngu kõrtsis, seega siis praegusel Eestimaal. Hiljem, kui neiu oli saanud Peeter I armukeseks ja abikaasaks, oldi hädas tema lihtsoost või õieti tundmatu päritoluga. Nii kuulutati ta ühe Leedu aadlisuguvõsa järglaseks, ja sünninimeks Marta Skowronska, Peterburi õukonnas hoiti aastaid üht Skowronskit, kes tunnistas end Katariina vennaks, aga keda Katariina ei tunnistanud.

Enne Põhjasõda olid Maardu omanikud von Fersenid (vt. I leht), kes ära Rootsi läksid. Põhjasõja järel kinkis Peeter I Maardu (1715) oma naisele Katariinale, 1716 ühendati ka Kostivere Maarduga. Katariina omanduses olid mõisad 13 aastat ja alles pärast Peeter I surma (1725) juba keisrinna Katariina I-na kinkis ta Maardu, Kostivere ja Koitjärve mõisad krahv Gustav Reinhold von Löwenwoldele. Kaks aastat hiljem, 1729, ostis kindral Hermann von Bohn koos lesestunud Katharina von Brewern'iga mõisad omale (vt. 2. Leht).

Ei tohi segi ajada nn. kroonimõisat ja kroonitud peale isiklikult kuuluvat mõisat. Kroonimõisad olid riigile kuuluvad mõisad, mis renditi kasutamiseks mõnele mõisnikule ja rent laekus riigikassasse. Hoopis teine asi on keisrile või keisrinnale isiklikult kuuluv mõis ja selle "auga" on vaid Maardu-Kostivere õnnistatud. On teada, et ka Peeter I on 1721.a. Maardu ühe peo maha pidanud.

Lühiaegselt Maardu-Kostivere omanikust krahv G.R. von Löwenwoldest niipalju, et tema oli selle "paleepöörde" eesotsas, kui Venemaa võim Peeter I järglaste käest Peetri poolvenna Ivani tütre Anna kätte läks. Keisrinna Anna ajal oli ta õukonna ülemtseremooniameister

(Anna armastas väga pidutseda). Eesti alalt omas ta veel Rápina mõisa, õieti oli see Liivimaa kõige suurem mõis, mis kattis kogu kihelkonna ja veel 5 mõisa praeguse Läti alalt, sealhulgas tohutu suur Burtneki lossikompleks. Kui aga Peetri lastest Elisabeth taas paleepöördega võimu haaras, saadeti krahv asumisele, kus ta ka suri. G.R.vonLöwenwolde isa parun Gerhard Johann oli Rakvere kandist Malla mõisniku poeg, pärast Põhjasõda Liivimaal Peeter I täievoliline esindaja, sisuliselt kindral-kuberner, uue omandireformi "peaarhitekt", kus otsustati, kes rootsiaegsetest aadlisuguvõsadest saavad mõisad tagasi ja kes mitte. Ta oli 1711 - 1721 Peeter I ülemõumeister, tema teine poeg krahv Karl Gustav oli keisrinna Anna kindral-adjutant, 1730-st ümberformeeritud Ismailovi kaardirügemendi komandör ja 1732-st ülemtallmeister. Isalt päris Karl Gustav Malla mõisa, muretses juurde Toolse lossi ja küüditatud vennalt päris Rápina.

Olgu lisatud, et Jõelähtme kihelkond oli mõisaaegadel hulga suurem, kui nüüdisajal osatakse ette kujutada. Kihelkonda kuulusid ju ka veidi enne Põhjasõda Saha mõisast (saksa k. Saage, kirj. esmamainimine 1347.a.) eraldatud Nehatu mõis (Nehhat), mis koos Váo mõisaga (Facht, 15.saj.) katsid enamiku praegustest Lasnamäe ja Kose linnaosadest. Kose lahutati Nehatust 1790.a. eraldi poolmõisaks (Kosch). Nehatu ja Váo mõisad kuulusid enamasti Tallinna (Reval) linnale ja neid pidasid rentnikud, kes linnakassasse tulu tõid.

Jõelähtme kihelkonda kuulus kogu Viimsi poolsaar, mille läänekallas oli jagatud Viimsi (Wiems, 1471) ja Haabneeme (Habbinem, 1397) mõisate vahel, idakallas koos Kallavere, Randvere, Tammneeme ja Leppneeme küladega aga kuulus Maardu mõisa alla (Maart, 1397). Keset poolsaart asus vanasti veel väike Lubja mõis (Kalkofen).

Peale osa Jägala mõisa maa asusid teisel pool Jägala jõge 1702. a. Kodasoo mõisast (Kuusalu khk.) eraldatud Kääniku mõis (Känick), mida nüüd meenutab vaid bussipeatuse nimetus ja Rummu mõis (Runge, 1494). Rammu saare Klamased ja Lambotid on ikka Jõelähtme kirikus käinud ja Jõelähtme kalmistutele maetud. Ka Aksi Aksbergid ja Prangli saare rahvas, kuigi saared ise kuni 1847. a-ni Harju-Jaani kihelkonna Haljava mõisa alla kuulusid, käisid lähemal asuvas Jõelähtme kirikus, kuni Prangli oma abikiriku sai. Viimsi poolsaare rahva teevaeva vähendamiseks ehitati ka Randveresse Jõelähtme abikirik.

Kui me nüüd Jõelähtme kihelkonda õigetes piirides taastada tahaks, nagu mõnel pool Eesti juba tehakse, saaks sellest kindlasti kõige rahvarohkem kihelkond Eestis. Kuulub ju sajanditagustesse piiridesse umbes 1/4 Tallinna elanikest, Maardu-Kallavere elanikkond, rahvarohke Viimsi poolsaar ja muidugi kunagiste rüütlimõisate Kostivere (Kostifer, 1379), Jägala (Jaggowall, 1424), Ülgase (Ilgas) ja Jõelähtme (Jegelect, 1482) ümber tekkinud asulad. Rõhutagem veel, et sulgudes aastanumbrid tähendavad vaid ajaloolaste poolt leitud seda mõisat mainiva vanima üriku koostamise aastat, mõisa rajamisest võis selleks ajaks möödunud olla juba sadu aastaid.

Lõpuks veel von Brewernite puhkekohtadest. Ainuke enam-vähem säilinud hauakividega matuseplats asub Jõelähtme kiriku taga ja on piiratud raudaiaga. Sinna on maetud eelviimase Maardu-Saha omanike pere (lisaks mõned peale maetud), nagu varem märgitud, on üks pere Kuusalu kirikaia ja mõned matused Maardu mõisapargi tagaservas. Üle saja von Brewerni puhkab kiriku kõrval kabeli all ja ümber. Olgu siinjuures lõpuks kirja pandud, et kihelkond ja vald peaks kirikaeda ühe väikese riistakuuri ehitama, et von Brewernite mälestuseks pühitsetud ja õnnistatud kabel kolikambri asemel jälle oma määratud tähendust omaks.